

Szaborovszkyné Nagy Ibolya

GENCSY BÉLA EGYHÁZVEZETŐI TEVÉKENYSÉGÉNEK FŐBB IRÁNYVONALAI
AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDEJÉN

BEVEZETÉS

Gencsy Béla harminc évig állt a Kárpátaljai Református Egyház (továbbiakban KRE) élén, s immár négy évtizede annak, hogy elhunyt (1982), ám sem egyházvezetői, sem lelkészi tevékenysége, akárcsak életútja mind a mai napig nincs feltárva.¹

A kutatás alapvető célja, hogy ismertessük Gencsy Béla tevékenységének főbb irányvonalait, melyekről előbb esperesi, majd dékáni (főpresbiteri), végül püspöki működése során a fennmaradt korabeli dokumentumok adnak képet. Emellett arra törekedtünk, hogy – túllépve a róla kialakított egysíkú jellemzésen – láttassuk az adott korszak és tér meghatározta lehetőségek ellentmondásos mechanizmusait, melyek nemcsak az egyházvezető, de a kárpátaljai református egyházközösségek tevékenységét is determinálták. Jelen tanulmányban az egykori püspök egyházvezetői aktivitásának főbb vonásait és állomásait mutatjuk be 1949 és 1978 között. Nem tűztük ki azonban célként sem Gencsy Béla teljes életútjának, sem lelkészi tevékenységének teljes körű bemutatását, mivel annak keretei túlmutatnak egy kutatási tanulmány terjedelmén.

A téma jelenlegi kutatottsága és a megfogalmazott szempontok miatt elsődleges forrásfeltárást végeztünk, ami mindenekelőtt levéltári dokumentumok használatát jelenti. A korabeli iratok alapján – a tárgyalt korszak eseményeire alapozva – Gencsy Béla egyházvezetői szerepét és tevékenységeinek tereit tárjuk fel. A rendelkezésünkre álló levéltári anyagok segítségével – a történelmi kronológia szabta faktográfiai narratíván túl – az egykori püspök publikus cselekedeteinek irányvonalait vettük számba, és azok mozgatórugóit kerestük. A feltárt tények és események jó pár esetben más megvilágításba helyezték magának Gencsynek és a korabeli történések szereplőinek személyét és megítélését.

A téma kutatottsága igen szerény, bár úgy a magyar, mint az ukrán nyelvű történetírásban megjelenik személye és neve különböző szöveggörnyezetekben. Mind ez idáig az egyetlen rövid lélegzetű írás, amelyet teljes mértékben Gencsy Béla személyének szentelt a szerző, Larisza Kapitan tollából jelent meg,² aki még egy

¹ Jelen tanulmány az MTA Domus Szülőföldi Ösztöndíjprogramja által támogatott tevékenység keretében jött létre.

² КАПИТАН, Лариса: А. Генче – очільник реформатської церкви Закарпаття, *Науковій праці історичного факультету Запорізького національного університету* 18(2013/1), 184–187.

másik cikkében is említi nevét.³ Ezen kívül még egy ukrán szerzőnél fordul elő az egykori püspök bizonyos tevékenységének említése.⁴ A többi publikációban elvélve vagy *többek között* szerepel Gencsy neve, működése.⁵ Van néhány olyan elsődleges kutatáson alapuló munka is, ahol az egykori püspök neve csak bizonyos kérdések kapcsán merül fel, és csak negatív kontextusban,⁶ amelyek aztán egy az egyben *vándorolnak* át szintézis jellegű cikkekbe.⁷ Végül egyetlen magyar kutatónál találkozunk Gencsy tevékenységének árnyalt megközelítésével, ahol a szerző az 1956. évi magyar forradalom idején képződött szovjet vallásügyi tanács irataiból közölt forrásokhoz írt bevezetőjében – a forrásokat értelmezve – taglalja az egykori püspök szerepét, cselekedeteinek lehetséges mozgatórugóit.⁸

SZÁRMAZÁSA, TEVÉKENYSÉGE 1944-IG

Gencsy Béla 1899. december 21-én született Botfalván, amely Ungvártól délnyugatra, 8 kilométerre fekszik a jelenlegi ukrán–szlovák határ mellett. Többségében ma is magyarok lakják és a község (Sislóccal együtt) közigazgatásilag Ungtarnóhoz tartozik. Gencsy érettségijét a Sárospataki Református Főgimnáziumban szerezte 1916-ban.⁹ Már középiskolás éveiben bekapcsolódott a hitéleti egyesü-

³ КАШПАН, Лариса: Реформатська церква Закарпаття у контексті антирелігійної політики радянської адміністрації повосенних років, *Гуржійські історичні читання* Вип. 6(2013), 240–244.

⁴ ЛЕШКО, Оксана: Реформатське духовенство Закарпаття в другій половині 40–50-х роках, *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія* Вип.9(2003), 74–82.

⁵ ФЕРКОВ К. – ШІ, СКИБА І. І.: Приборкання Реформатської церкви Закарпаття радянського владою в 1957–1964 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія* 2018/2, 47–51.; ШЕРСТЮК, Інна: Закарпатська реформатська церква у перші повосенні роки, Історична пам'ять Вип. 28(2012), 85–92.; ЛЕШКО, Оксана: Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках, *Carpatika-Karpatika* Вип. 20(2002), 105–114.

⁶ FODOR Gusztáv: A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában, in: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*, Beregszász, II. RF KMF, 2016, 188; uő: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954), in: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *Hadifogság, málenkij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáboraiába (1944–1953)*, Beregszász–Ungvár, „Rik-U” Kiadó, 2017, 108.; uő: A Sztálinnak írt „levél” keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében, in: Erdős Kristóf – Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *„Hívek maradtak bajban, részben...”*. Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2022, 61–90, 82.

⁷ CSARNAI Márk: A kárpátaljai magyar reformátusok kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953), in: Fazekas Ferenc – Fedeles Tamás – Nagy Levente (szerk.): *Évszázadok forrágában: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*, Pécs, THE, 2019, 122–124.; uő: Református lelkészek kárpátaljai tragédiája, in: *Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok: A GULÁG-kutatás fehérrőljai. Konferenciakötet*, Budapest, A gulágokban elpusztultak emlékének megörökítésére alapítvány, 2021, 54.

⁸ SERES Attila: A Kárpátaljai Református Egyház az 1956. évi magyar forradalom idején. Iratok a szovjet állami vallásügyi tanács archívumából 1956–1957, in: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *Hadifogság, málenkij Robot, Gulág*, 32–78, 35–39.

⁹ *A Sárospataki Református Főiskola értesítője az 1916–1917-ik iskolai évről*, Sárospatak, 1917, 80.

leti munkába, mikor az alma materében alakult (vallásos irányultságú) I. Rákóczy György Egyesület választmányi tagja lett.¹⁰ Teológiai tanulmányait Debrecenben végezte, 1921-ben szentelték pappá, s még ugyanebben az évben kezdett segédlelkészként szolgálni a városban, gyermek-istentiszteleteket tartva annak Kistemplomában,¹¹ és közben már ekkor járta a város körüli tanyákat, igét hirdetve.¹²

A pappá szentelését követő évben, 1922-ben visszakért Ung megyébe, ahol Nagykaposon – mint *ifjú lelkész*, ahogyan az első évben nevezték – a *Hogy lehetne életet önteni a keresztyén társadalomba?* című felolvasásával debütált az Ungi Református Egyházmegye 1923. augusztus 7-i értekezletén.¹³ 1923-ban a szürtei egyházközség hívta meg lelkésznek, ahol egészen 1977-ig szolgált, s mely települést még akkor sem hagyta el, mikor a szovjet időszakban ő került a KRE élére.

A két világháború közötti időszakban nemcsak egyházközségében, de egyházmegyéjében is aktív szervezési tevékenységet folytatott: az egyházmegyei lelkészegyesület elnöke, az Ungvármegyei Közjóléti Szövetkezet Igazgatósági tagja,¹⁴ az Ungi Református Egyházmegye Lelkész és Tanítói Egyesületének először alelnöke,¹⁵ majd elnöke volt.¹⁶ 1939-ben Ung Vármegye Törvényhatósági Bizottságának is tagja lett.¹⁷ Az egyházmegye közgyűlése 1940. június 6-án papi tanácsbíróvá választotta Gencsy Béla szürtei lelkészt.¹⁸

ESPERESKÉNT, AZ 1944-ES ÁLLAMHATALOM-VÁLTÁS UTÁN

Az eddigi kutatásokból tudjuk, hogy 1944 őszén 25 református lelkész és segédlelkész hagyta el szolgálati helyét Kárpátalján, köztük az ugcocsi és ungi esperes is.¹⁹ Révész Imrének, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének 1945. január 18-i keltezésű körlevele volt az első, amely elért a szovjetek fennhatósága alá vett vidékre. Ebben a körlevélben a püspök azt javasolta a máramaros-ugocsi egyházmegye főjegyzőjének, hogy célszerű lenne a közigazgatási és elnöki teendőket átvennie.²⁰ Gencsy Béla is ekkor vette át az ungi esperesi hivatal vezetését, tehát 1945-től kezdve volt a kárpátaljai reformátusok egyik egyházmegyéjének vezetője, az ott élő reformátusok képviselője, s egyben a vidék pártállami időszakának aktív szereplője.

¹⁰ Uo., 121.

¹¹ Vasárnapi istentiszteletek, *Egyetértés* 3(1921/118), 1921. május 28., 3.

¹² Uo. (1921/39), 1921. február 18., 1.

¹³ Hírek, *Ruszinok Magyar Hírlap* 4(1923/136), 1923. július 26., 6.

¹⁴ *Nép és Családvédelem* 2(1942/11), 1942. november 1., 435.

¹⁵ Lelkeszi-tanítói értekezlet Ungváron, *Sárospataki Református Lapok* 35(1940/16), 1940. április 21., 76.

¹⁶ *Sárospataki Református Lapok* 36(1941/40), 1941. október 4., 190.

¹⁷ BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*, Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológia Tanszéke, 2005, 120.

¹⁸ *Sárospataki Református Lapok* 35(1940/37), 1940. szeptember 15., 177.

¹⁹ Fodor: A református, 99.

²⁰ *A tiszántúli református egyházkerület püspökétől. 7/1945. szám alatt. Körlevél a máramaros-ugocsi egyházmegye lelképásztoraikhoz. Debrecen, 1945. január 18.* A levelet közli: HORKAY Barna: *A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből*, h. n., 1998. 103–105.

Gencsy első – később vitát kiváltott – állásfoglalása 1947 februárjában történt, amikor is nézeteltérés keletkezett a KRE *területi megbízottja* személyének megválasztása körül. Ugyanis a jelzett tisztségre történő választás előtt nem tisztázták, hogy az egy személyben fogja-e betölteni az állam felé a *kapcsolattartó* és a KRE élén álló *püspök* szerepét is. Ez a tisztázatlan állapot a szavazatok felbontásáról szóló jegyzőkönyv megfogalmazásában is tetten érhető, ugyanis az a *Jegyzőkönyv a Kárpáton túli terület református egyházközösségeiből a területi megbízott és titkárja megválasztása céljából beterjesztett szavazatok felbontásáról és az eredmények megállapításáról* címet viseli. Ennek ellenére magában az elsődlegesen, kézírással lejegyzett szövegben négy bekezdéssel lejjebb a *területi megbízott (starsi, püspök)* felsorolás olvasható, míg az utolsó bekezdés ekképpen szól: „A szavazatbontó bizottság törvényesen megválasztott püspöknek (sztarsi) Györke Istvánt, titkárának (szekretár) Pázsit Józsefet jelenti ki.”²¹ Ennek az egyházon belüli választásnak az eredményét azonban a Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának (továbbiakban VKÜT) kijevei megbízottja – Petro Viljhovij – március elején érvénytelennek minősítette.²² A Keleti Baráti Kör tagsága eközben szorgalmazta Györke beiktatását úgy a területi megbízott, mint a püspök tisztségébe. A három esperes ekkor szembesült vele, hogy a két tisztség közül egyedül a püspöki az egyházszervezeti szolgálat, a másik inkább az államhatalom felé végzett adminisztratív jellegű tevékenység. Ebből kifolyólag a máramaros-ugocsai és a beregi esperes jelezte, tisztázni kellene a tisztségek hatásköreit.²³ Gencsy azonban egy 1947. február 20-i levelében egyértelműen püspöknek is elismerte Györkét.²⁴ Ám sajátos szemszögű viselkedése ekkor még nem került előtérbe. Az a magatartás, amely későbbi egyházvezetői idején jól kirajzolódik majd, legelőször a reformátusoknak az evangéliumi keresztény-baptisták szervezetével történő egyesülésről szóló folyamatában mutatkozott meg.

Az 1947 tavaszától őszeig tartó folyamatnak – melyet Ravasz László, a Magyar Református Egyház (továbbiakban MRE) Egyetemes Konventjének lelkészi elnöke kezdeményezett, s melyet a szovjet bürokrácia sem ellenzett – valójában az volt a tétje a kárpátaljai református közösségek szemszögéből, hogy megmaradnak-e felekezetük hagyományainál, vagy beolvadnak az evangélikus keresztény-baptisták gyűjtőszervezetébe. A három hónapnyi tárgyalás során Gencsy Béla aktívan részt vett az egyeztetésben, – részben – mert tagja lett a KRE tárgyalással megbízott küldöttségének.²⁵ Majd mikor a református lelkészek véleménye megoszlott a javasolt

²¹ Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. Р-1490. оп.1. о.д.зб.18. арк.4. *Jegyzőkönyv a kárpáton túli terület református egyházközösségeiből a területi megbízott és titkárja megválasztása céljából beterjesztett szavazatok felbontásáról és az eredmények megállapításáról*, 1947. február 12.

²² ЦДАВОВУ, ф.4648. оп.4. спр.34. арк.130. *Доповідна записка С. Ляміна-Агафоновна від 15 березня 1947 р. „Про вибори старшого реформатської церкви”*, 1947. március 15.

²³ ДАЗО, ф. Р-1490. оп.1. о.д.зб.18. арк.8. 25/1947. Областний доверенний реф. Церкви. Береги, 1947 г. месяц май. На территории Закарп. области живущим реф. церковным общинам, пасторам и братьям пресвитерам, 1947. május.

²⁴ *Az ungi ref. egyház megye esperesi hivatalától. 14/1947.ikt.szám. Nagytitiszteletű Kovács József lelképásztor úrnak Munkács.* A levelet közli: Horkay: A keleti, 120–121.

²⁵ ДАЗО, ф. Р-1490. оп.1. о.д.зб.18. арк.25. *Jegyzőkönyv, amely készült a Ref. Egyház Lelképásztorai Értekezletének 1947. július hó 8-án Bátyú községben hozott határozatáról.*

csatlakozásról – a Keleti Baráti Kör tagsága egyértelműen támogatta, Bary Gyula és Lajos Sándor esperesek (több lelkésszel együtt) határozottan elleneztek –, Gencsy egy köztes megoldási javaslattal *állt elő*. Ennél a javaslatnál nyilvánult meg először markánsan ún. *harmadikutas* nézőpontja, mikor arról nyilatkozott, nem tehetik meg azt, hogy figyelmen kívül hagyják az MRE püspökének javaslatát, tehát fogadják el az együttműködést a baptistákkal, de csak bizonyos feltételek mellett. Ezeket a feltételeket Gencsy kilenc pontban foglalta össze. Aztán az egyesülés mégsem jött létre.²⁶

Fontos momentum volt a református közösségek számára az állami bejegyzési folyamat (a korabeli dokumentumokban mindenhol *regisztráció* szóval írtak róla). Ennek kapcsán kényszerült a három esperes – Illyés István beregi, Gencsy Béla ungi és Lajos Sándor máramaros-ugocsai –, mint a Kárpátaljai Református Egyház *körzeti* vezetői 1948. június 9-én Beregszászban ún. lojalitási nyilatkozatot aláírni, Raszputykónak címezve.²⁷ A nyilatkozatban (az 1945-öshöz hasonlóan) teljesen elhatárolódtak bármely más állam egyházától. A bejegyzés folyamatának előkészítése idején (június 3-án) Raszputyko már csak Gencsy Bélával és Illyés Istvánnal tárgyalt, s június 14-én tervezték azt elkezdeni és előreláthatóan szeptemberre befejezni. A folyamat azonban december 31-ig elhúzódott,²⁸ majd végül a közösségek 2/3-a kapott engedélyt a legális működésre.²⁹

Az állami regisztráció valójában fellazította az addig hagyományos rendben szerveződő, gyülekezeteken alapuló egyházszerkezetet, amelynek autonómiája zavarta az államhatalmat. A felekezet végleges szovjet mintára szabását az egyházmegyék és a püspöki tisztség felszámolása jelentette. Ez utóbbit a VKÜT 1949 első negyedévére tervezte megvalósítani, egyben egy ún. *egyházi központot* is ki akartak jelölni a reformátusok számára. A központot úgy képzelte el a VKÜT hivatala, mint amely a Kárpátalján működő minden gyülekezetet összefog majd, ezzel felszámolva a *belső felosztást*, vagyis az egyházmegyéket. A püspököt pedig egy egyházi ügyintézővel (a forrásokban *adminisztrátor*) tervezték helyettesíteni,³⁰ ami a református egyházszerkezet pravoszláv mintára történő átalakítását vetítette előre. A VKÜT egyik belső-hivatali átirata már 1949 januárjában tényként állapította meg: a református

²⁶ Erről bővebben l.: SZAMBOROVSKYKNÉ NAGY Iboya: „Többet tenni most nem lehet. Irattárba!”: A kárpátaljai reformátusok és az orosz baptisták egyesülési/együttműködési történetéről (1947), in: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 377–398, 394.

²⁷ Raszputyko a VKÜT kárpátaljai meghatalmazottja volt 1948–1959 között.

²⁸ ЦДАВОВУ, ф.4648. оп.4. спр. 42. арк. 210. *Информационный отчет Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Закарпатской области за III квартал 1948 г.*, 1948. október 23.

²⁹ СЛМБОРОВСКИ-НОДЬ Ібо́я: Змінни в організаційній структурі Закарпатської реформатської церкви (1946–1949), *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, Вип. 35(2022/1), 174–185, 179. doi:10.33402/ukr.2022-35-174-185

³⁰ ЦДАВОВУ, ф.4648. оп.4. спр.42. арк.236. *План работы Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Закарпатской области на январь-март 1949 года.*, 1948. december.

gyülekezetek (a húszas tanácsok vezetői) közvetlenül a dékának – vagy főesperesnek – rendelődnek majd alá. Az ügyintézői központnak meg kellett egyeznie a *Kárpátontúli* terület közigazgatási központjával (Ungvár). Raszputyko már ezelőtt felvetette a tisztségre Gencsy Béla, mint a *legliberálisabb* esperes, nevét.³¹ A megvalósításra azonban az 1949. év végéig várnia kellett, ugyanis Gencsy addig nem volt hajlandó elfogadni a neki felajánlott *dékáni* (főesperesi) tisztséget, amíg Bary Gyula lelkészi korelnök tevékeny volt. Bary 1949. március 2-án mondott le a Kárpátaljai Református Egyház területi megbízottjának tisztségéről.³² Gencsy ekkor érezte úgy, most már átveheti a neki felajánlott tisztséget. Az eseményre 1949. december 23-án Ungváron került sor, amikor is a három esperes (Lajos Sándor, Gencsy Béla és Illyés István) *nyílt szavazással* Gencsyt választotta meg maga közül – ahogy az állami szervek irataikban nevezték – dékának.³³ A református egyházszervezetben végrehajtott változtatásokat Viljhovij úgy kommunikálta, mintha az személyes érdeme lett volna. Fennmaradt Gencsy első körlevele 1949/1. iktatói számmal, amelyben a gyülekezeteket tájékoztatta a változásról:

„A Zákárpátszka Oblaszty egyetemes egyházának vezetősége a mai napon megalakult. Főesperese: Gencsy Béla, volt ungi esperes. Az eddigi keretek között működő egyházmegyék megszűntek. 1950. január hó 1-től kezdve a kormányhatalommal való érintkezést Gencsy Béla területi főesperes veszi át. Az egyháznak minden ügyes-bajos dolgát ő intézi. A területi esperesség székhelye: Uzsgorod, Ploscsá Lenina 5. A területi fenntartási költségek lélekszámszerint 1 R(rubel) /természetesen 18 éven felüliek jönnek számításba/. A járulék legalább ¼ évi része január hónapban feltétlenül beküldendő Gencsy Béla Ferenc főesperes Uzsgorod, Plocsa Lenina 5. címre.”³⁴

EGYHÁZVEZETŐKÉNT A BÉKE HÍVEINEK MOZGALMÁBAN ÉS KÜLFÖLDI KAPCSOLATAIBAN

A második világháború után felerősödő békemozgalom első lépéseként az Egyházak Világtanácsának (EVT) 1948. augusztus 23-án Amszterdamban megtartott első nagygyűlését szokták megjelölni,³⁵ kezdetben a protestánsokat egyesítette. Szinte ennek folyamányaként 1949. április 20-án Párizsban megnyílt a Béke Vi-

³¹ Уо., 196. Информационный отчёт о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Закарпатской области за II кв. 1948 года., 1948. július 10.

³² ЦДАВОВУ. ф.4648. оп.2. спр.51. арк.9. Уполномоченному по делам религиозных культов при исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся тов. Распутко М., 1949. március 2.

³³ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф.6991, оп.3. л.1113. арк. 88. Протокол собрания протбст Закарпатской реформатской церкви., 1949. december 23.

³⁴ Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma (KRELM), I.10.c. (1945 utáni körlevelek), *A Kárpátmögötti Egyetemes Református Egyház Vezetőségétől*, 1949. december 26.

³⁵ KÖRPECZI BÓCZ Edit: *Аз Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021. <https://doi.org/10.1556/9789634546856>, https://mersz.hu/hivatkozas/m857aacht_48_p1/#m857aacht_48_p1 (Letöltés: 2023. április 5.)

lágkongresszusa,³⁶ ahol 72 országból 2000 résztvevő megalapította a Béke Világtanácsot, amelynek elnökévé Frédéric Joliot-Curie francia fizikust választották.³⁷ A Szovjetunió területén először a pravoszlávok részéről Alekszij, Moszkva és egész Rusz pátriárkája lépett fel a béke védelmében, mikor 1949 februárjában felhívással fordult minden ortodox autokefál egyház vezetőjéhez.³⁸ Ennek hatására hívták össze 1949 augusztusában, Moszkvában az össz-szövetségi békekonferenciát, és megalapították a szovjet Békebizottságot, melynek egyik vezérszónoka az említett Alekszij, az Orosz Pravoszláv Egyház pátriárkája lett.³⁹ Alekszij aztán 1950 márciusában felhívással fordult a Szovjetunió vallási közösségeihez, melyben javasolta a békéért folytatott közdelem érdekében történő összefogást.⁴⁰ A Szovjetunió Legfelső Tanácsa pedig kezdeményezést indított, és a Béke Világtanácsának stockholmi – az atomfegyverek teljes betiltását követelő – nyilatkozatához történő társadalmi csatlakozást *kért*.⁴¹ Ezt a felhívást akkor egyetlen a Szovjetunióban működési engedéllyel rendelkező egyház sem hagyhatta figyelmen kívül, így a KRE sem. Tehát Gencsy körlevélben szólította fel egyházának tagjait a béke védelmére:

„Kárpátontúli ref. egyház vezetője, a református papság és hívők nevében a legnagyobb készséggel kinyilatkoztatja, hogy csatlakozik a Béke Hívei Világkongresszus állandó Bizottsága stockholmi ülészakának határozatához, mely kimondja az atom fegyver betiltását és ama kormány háborús bűnössé nyilvánítását, amely elsőnek alkalmazza az atom fegyvert, bármely ország ellen. Kárpátontúli reformátusság felemeli a szavát a béke védelmébe és minden erejével a béke megőrzése és fennmaradása érdekében munkálkodik.”⁴²

A fenti nyilatkozat nem Gencsy Béla személyes véleményét vagy állásfoglalását takarta, hanem egy nagyobb rendszerben lévő kisebb egység determinált reakcióját.

Ez a mozgalom aztán egyik meghatározó színtere lett a Szovjetunióban állami engedéllyel működő egyházak közéletben történő megjelenítésének úgy az országon belül, mint a nemzetközi szintéren. A Szovjetunió egyértelműen kihasználta ezt a mozgalmat saját arculatának pozitívabbá tételére, ami nem csak a protestáns felekezeteknek – mint jelen esetben a KRE-nek és vezetőjének – a renoméját

³⁶ Akkor magyarul a *béke híveinek világkongresszusa* megfogalmazást használták az eseményre.

³⁷ A szocialista országokból több résztvevő nem kapott francia vízumot, ezért ők Prágában üléskeztek, de összehangolták a munkát a párizsiakkal.

³⁸ Призыв Патриарха Московского и всея Руси Алексия в защиту мира. *Журнал Московской Патриархии* 7(1949/2), 3.

³⁹ Егорова Н. «Народная дипломатия» ядерного века: движение сторонников мира и проблема разоружения. 1955–1965 годы. Москва, «Аквиалон», 2016. 41.

⁴⁰ Патриарх Алексий: Предстоятелям всех православных автокефальных церквей. *Журнал Московской Патриархии* 8(1950/3), 5.

⁴¹ Донцев, С. Религия и церковь в советском миротворческом движении (1949–1953), in: Н. В. Вологина (гл. ред.). «Союз нерушимый ...». 100-летию образования СССР посвящается: Материалы международной научно-практической конференции. Могилев: Белорусский-Российский университет, 2023, 49–52, 50.

⁴² KRELM, I.10.c. *Valamennyi Ref. Egyház Elnökségének*. 1950. június 2.

rontotta (híveik között is).⁴³ Hogy valójában milyen mértékű kárt okozott az egyházakban, azt még mind a mai napig nemigen látni tisztán.⁴⁴

A szovjet Békebizottság – az Orosz Pravoszláv Egyház közreműködésével – 1952 májusában a Moszkva melletti Zagorszk kolostorában összehívta a Szovjetunióban működő minden egyházi és vallási közösséget képviselő egyházi vezetőket, s megtartották az első szovjet békekonferenciát. Kárpátaljáról Gencsy Béla mint a KRE feje, és Stéfán Miklós kiskiráti lelkész volt jelen a rendezvényen.⁴⁵ Gencsy a tanácskozás második napján, május 10-én szólalt fel, s mivel nem tudott tökéletesen oroszul, ezért anyanyelvén, magyarul beszélt, aminek fordítását a jelenlévők írásban kapták kézhez.⁴⁶ Ez a megnyilvánulása – az állampárt felől nézve – lojális viselkedést takart, amelyet azonban akkor és most is több kritika ért. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a zagorszki részvétel és a zárónyilatkozat aláírása tette lehetővé számára, hogy olyan kérdések ügyében folyamodhatott engedélyért a VKÜT központi szervéhez, amelyek már jó ideje megoldatlanok voltak. Ezek között mindenképpen megemlítendő a hegyvidéki református szórványba (Rahó, Szolyva, Aknaszlatina, Kőrösmező) történő lelkészküldés engedélyezése, a magyarországi (miskolci) püspök általi új lelkészek felszentelése a vidék számára, valamint a bejegyzéssel még nem rendelkező gyülekezetekbe történő – már működési engedéllyel rendelkező – lelkészek kirendelése (amivel megmentette azokat a felszámolástól).⁴⁷ Utóbbi döntéséért Raszputyko *kétkezlacossággal* vádolta meg Gencsyt, és kérvényezte Viljhovijnál, hogy vonják vissza dékáni működési engedélyét, valamint távolítsák el a református egyházszervezet éléről. Felettese azonban nem tartotta időszerűnek Gencsy leváltását, sőt 1953 januárjában arra utasította a területi beosztottját, hasson oda, hogy Ungvár és Munkács városokban is történjen meg végre a református egyházközségek bejegyzése.⁴⁸

⁴³ Az EVT és a békemozgalom politikai instrumentalizációjával kapcsolatos újabb kutatásokhoz l.: LÁNYI, Gábor J.: Hungarians and Koreans in the „Religious Cold War”. Political Instrumentalization of the Reformed Church in Hungary’s Ecumenical Activity in the Early 1950s, in: Park, Gyeung Su – Kovács Ábrahám (szerk.):

Reformed Legacy in Korea and Hungary. Religious, Cultural and Theological Approaches, Seoul–Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem – Presbyterian University and Theological Seminary Press, 2022, 193–234.; LÁNYI Gábor: A vallásos hidegháború (Religious Cold War) megközelítésmódjának kialakulása és fejlődése, in: Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila – Szilágyi Gábor – Szóts Zoltán Oszkár (szerk.): *Lehetőségek, dilemmák, kompromisszumok. Magyarország és a világ 1945 után*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 39–65.

⁴⁴ КУНТЕР, К. Был ли третий путь? Всемирный совет церквей в период холодной войны. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом* 35(2017/1), 147–163, 148.

⁴⁵ *Конференция всех церквей и религиозных объединений в СССР, посвященная вопросу защиты мира*. Загорск, Троице-Сергиева Лавра, 9–12. мая 1952. Материалы. Издание Московской патриархии, 1952, 12.

⁴⁶ Uo., 202–207.

⁴⁷ Капитан: А. Генче, 185.

⁴⁸ Капитан, Лариса. Процес ресстрації реформатських громад в повосенному Закарпатті: прояв лояльності чи політична гра. *Краснзнавство* 30(2013/2), 139–145, 142.

A fent ismertetett kényszerpályának volt egyik állomása az alábbi 1955-ös körlevél is, melynek utolsó mondatában – *szószékről kihirdetendő* – nagy valószínűséggel az állami hivatal elvárásának tett eleget:

„Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy március 8-án a Szovjet Békevédelmi Bizottság Plénuma elfogadta a Béke Világtanács bécsi felhívását és elhatározta, hogy április 1-vel megkezdji a Szovjet unióban az aláírásgyűjtést. Ez azt a célt szolgálja, hogy világszerte szüntessék be az atomfegyverek gyártását és kérik annak betiltását. Az atomenergiának békés célokat és az emberiség haladását kell szolgálnia. A felhívás elítéli a párizsi szerződést, Nyugat-Németország felfegyverzését és bármely részről jövő háborús provokációkat. Felkérem lelkipásztor Testvéreimet, az egyházak Elnökségét, az összes Hittestvéreimet, hogy a felhívást tegyék magukévá és egy akarattal a béke ügyének megvédése és szolgálatába állva, írják alá a Békevédelmi Bizottság által kibocsátott békeíveket! Meg vagyok győződve arról, hogyha a világon élő, békeszerető, több milliós béketábor híveivel összefognak, akkor a Világbéke ügye győzni fog! /Szószékről kihirdetendő/.“⁴⁹

Az 1956-os állásfoglalása a magyar szabadságharcosok Szovjetunióba hurcolásáról nem volt *elégg* ahhoz, hogy 1957-ben a püspök engedélyt kaphasson a Református Világszövetség (World Alliance of Reformed Churches) titkárának fogadására Kárpátalján, mert az kapitalista országból jött volna.⁵⁰ Mikor viszont a Református Világszövetség (továbbiakban RVSZ) egyik cseh alelnöke, Josef Hromádka prágai teológiai tanár érkezett a Szovjetunióba 1958-ban, akkor a püspök Ungváron fogadhatta a szocialista országból érkezett vendéget.⁵¹ Ennek ellenére a következő évben mégsem engedélyezték neki, hogy a II. Keresztény Békekonferencián (továbbiakban KBK) részt vehessen Prágában.⁵² A szovjet cenzúra 1958-ban még az RVSZ főtitkárának levelét sem kézbesítette Gencsynek, és 1960-ban újra megtagadták a KBK III. konferenciára történő utazási kérelmét. Ezek az intézkedések azonban már egybeestek a hrucsovi egyházüldözés felerősödésével.⁵³

A baráti Csehszlovákia *kiemelkedő* protestáns képviselőjének, Hromádka közbenjárásának köszönhetően 1961-ben a szovjet hatalom végül megengedte Gencsy püspöknek, hogy hivatalosan külföldre utazhasson. Az 1961. június 13–18. között Prágában megtartott első KBK kongresszusnak aktív résztvevője volt, s tagja lett a *Béke és igazság* bizottságnak, ahol fel is szólalt. Prágai utazásáról hosszas beszá-

⁴⁹ KRELM, I.10. C. (Felsőbbhatósági rendeletek), *Valamennyi Református Egyház Elnökségének*, 1955. március 22.

⁵⁰ ГАРФ, ф. 6991, оп.3, д.1114, арк.298. Информационный отчет о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР при Закарпатском облисполкоме за III кв. 1953 года, 1953. október 13.

⁵¹ RÉVAY István: A kárpátaljai magyarság élete 1958-ban, *Katolikus Szemle* (Róma) 11(1959/3), 222.

⁵² A Keresztyén Békekonferencia prágai székhellyel 1958-ban jött létre azzal a céllal, hogy *mozgósítsa a keresztyén békeerőket a szocializmus táborának és a Béke Világtanács célkitűzéseinek támogatására*.

⁵³ SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: Magyar reformátusok a Szovjetunióban a hrucsovi egyházüldözés időszakában, *Betekintő* 14(2020/3), 27–54, 31–33. doi: <https://doi.org/10.25834/BET.2020.3.2>

molót nyújtott be a VKÜT-nak. Ebből tudjuk, hogy az RVSZ főtitkára (Marcel Pradervand) megbízásából helyettesével, Heinrich Hellsternnel hosszasan tárgyaltak, aki konkrétan érdeklődött a kárpátaljai református közösségek élete felől, s felajánlotta a szövetség anyagi támogatását is. Gencsy azonban tisztában volt azzal, hogy nem mondhatja el, valójában milyen körülmények uralkodnak a Szovjetunióban, s pontosan hogyan élnek ezt meg az ottani reformátusok. A beszámolóból kitűnik, hogy azért Gencsy fogalmazásából érthetett a svájci lelkész (ha akart vagy tudott), mert például amikor a lelkészek jövedelméről esett szó, a püspök jelezte, az az iskolai tanárok átlagfizetésével egyenlő.⁵⁴ A főtitkár-helyetttel történt beszélgetés után közvetlenül a püspök nevére szóló hivatalos levelet kapott Gencsy magától a főtitkártól, aki meghívta az RVSZ még azon év augusztus 24–29. között Svájcban tartandó európai konferenciájára.⁵⁵ A püspök persze nem mondhatta, hogy nagyon szívesen elutazna Svájcba, mert tisztában volt vele, hogy a *kapitalista világba* csak kifejezetten megbízható és *állambű* szovjet állampolgárokat engednek ki (mondjuk, aki a KGB-nek dolgozik), s ő nem volt az. Nem is kapott rá engedélyt, mert a helyi VKÜT-meghatalmazott azt szükségtelennek tartotta, illetve attól félt, Gencsy esetleg kompromittáló információkat is elmondhat a Szovjetunióban uralkodó állapotokról. Hasonló volt a kárpátaljai meghatalmazott reakciója 1962 októberében is, amikor a VKÜT elnökhelyettese szeretne volna, ha a kárpátaljai reformátusoktól delegálhatnának valakit az egyházak 3. európai konferenciájára Dániába. Szalamatin szerint – a területileg illetékes KGB-re hivatkozva – sajnos nem tudtak megbízható református lelkészt kiküldeni. Tehát Gencsyt nem tartották sem *saját*, sem megbízható embernek ennyi idő után sem.⁵⁶ 1963-ban ugyanezért nem kapott engedélyt erfurti utazásra sem a *Béke és igazság* bizottsági ülésére, hiába jött újra személyre szóló hivatalos meghívó Justin iasi (Jászvásár, Románia) metropolitától.⁵⁷

A KRE és híveinek élete iránti fokozott külföldi érdeklődést a VKÜT hivatalaiban nagy meglepetéssel kezelték. Még inkább nem értették az USA Keresztény Egyházak Nemzeti Tanácsától személyesen Gencsy Bélának címzett újabb, 1962-ben érkezett megkeresést, melyben a püspököt felkérték, legyen a Szovjetunióból az USA-ba tartó egyházi delegáció tagja. Amikor azonban kiderült, hogy a hivatalos szervek nem vették fel őt a delegáció névsorába, a tanács New York-i képviselője névre szóló külön civil meghívót küldött Gencsynek.⁵⁸ A püspök – Szalamatin szerint – nagyon szeretett volna elutazni New Yorkba,

⁵⁴ ЦДАВОВУ, ф. 4648. оп.4. о.д.зб.308. арк.84–85. *Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Пузыну А. А.*, 1961. július 18.

⁵⁵ Уо., 84.

⁵⁶ ЦДАВОВУ, ф.4648. оп.4. о.д.зб.326. арк.164. *Уполномоченному по делам религиозных культов при исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся тов. Саламатин М.С.*, 1962. május 10.

⁵⁷ Уо., о.д.зб. 343. арк. 174.

⁵⁸ Уо., 170. *Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Пузыну А. А.*, 1963. február 12.

de nem volt rá pénze. A kárpátaljai VKÜT-hivatalnokot személy szerint nagyon irritálta, hogy az RVSZ vezető tisztségviselői folyamatosan keresték a lehetőséget a kárpátaljai püspökkel történő találkozásra, kapcsolattartásra, illetve a KRE bevonására a világszövetségbe.⁵⁹ Mindezek után személyes kudarcaként élte meg, mikor 1963-ban a nyugat-európai és USA-beli hivatalos delegáció Kárpátalján tett látogatása során felkereste és megbeszéléseket folytatott Gencsy Bélával, s egyben anyagi jellegű támogatásukról biztosították a KRE. A sorozatos külföldi meghívóknak köszönhetően végül az 1964-es II. Keresztény Békekongresszusra a püspök elutazhatott Prágába, sőt Stéfán Miklós kiseráti református tiszteletes is vele tarthatott.⁶⁰ A hatnapos rendezvény alatt lehetősége volt egy munkavacsorán személyesen tárgyalni az RVSZ főtitkárával, Marcel Pradervanddal, aki újra felvette a KRE RVSZ-tagságát. A főtitkár már eleve úgy vezette fel a beszélgetést, hogy természetesen a szervezet állja az évente egyszeri utazások számláját, egyben meghívta a püspököt az az évben Frankfurtban tartandó RVSZ-világtalálkozóra. Pradervandon kívül más egyházi emberekkel is tárgyalt, többek között Búthi Sándor nagyváradai református püspökkel, Josef Hromádkával, dr. Varga Zsigmond debreceni teológiai professzorral, dr. Varga Imrével, a Szlovákiai Református Keresztény Egyház püspökével,⁶¹ aki nem mellesleg 1929-től Munkácson misziói segédlelkész, 1930-tól püspöki káplán volt.⁶² A RVSZ vállalta, hogy kifizeti a Moszkva–Prága–Frankfurt repülőjegyet oda-vissza a püspök számára, azonban a Frankfurtban tartott világtalálkozón „az akkor hivatalban levő magyar református püspökök közül egyedül a kárpátaljai egyházkerület püspöke, Gencsy Béla nem tudott megjelenni, nem engedték ki az országból”.⁶³

Míg a kapitalista országba szóló meghívók elfogadását egyetlen esetben sem támogatta a VKÜT hivatala, addig az RVSZ Végrehajtó Bizottsága európai tagozatának a szocialista Varsóban 1965. május 10–11-én megrendezett ülésére történő utazás ellen a KGB-nek sem volt ellenvetése.⁶⁴ Ezen a varsói találkozón végül megoldást találtak, hogyan lehet tagja az RVSZ-nek a KRE, miközben a kommunista párt kárpátaljai területi bizottsága nem adott engedélyt a püspöknek a tagsági kérelem benyújtására. Pradervand főtitkár 1965. július 7-i keltezéssel hivatalosan értesítette Gencsy Béla püspököt, hogy a Fülöp-szigeteki Baguio-ban tartott ülészakon az RVSZ Végrehajtó Bizottsága a következő határozatot hozta: „mivel a kárpátaljai

⁵⁹ Uo., 171.

⁶⁰ Kárpátaljáról harmadikként az evangéliumi keresztény-baptisták kárpátaljai főpresbitere, Mihajlo Mocsarko utazhatott akkor Prágába. Lásd: ЦДАБОВУ, ф. 4648. оп.2. сир. 457. арк. 204. Уполномоченному по делам религиозных культов при Совете Министров УССР тов. Литвину К.З., 1964. július 31.

⁶¹ Uo., 206. Отчёт о II-ом Христианском Мирном Конгрессе., 1964. július 5.

⁶² Elhunyt dr. Varga Imre püspök, *Reformátusok Lapja* 24(1980/51), 1.

⁶³ DR. BÉKY ZOLTÁN püspök: Beszámoló a frankfurti világyűlésről, *Magyar Egyház (USA)* 43(1964/7), 1964. július 1., 3–4.

⁶⁴ ЦДАБОВУ, ф. 4648. оп.2. сир. 457. арк. 1. Уполномоченному по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Пузину А. А., 1965. január 18.

egyház 1945-ig tagja volt a világszervezetnek, s azóta sem kérte tagsága megszüntetését, ezért a tagsága továbbra is aktív”.⁶⁵ Tehát a rég óhajtott RVSZ-tagság a szovjet vallásügyi hivatal engedélye nélkül is *megllett*. Majd a püspök minden további nélkül részt vehetett a Keresztény Békekonferencia Tanácsadói Bizottságának 1965. október 13–20. között Budapesten tartott értekezletén, melyen újra felszólalt.⁶⁶

A fenti eseményekből egyértelműen kitűnik, hogy a hatalom mindig eseti vonatkozásban reagált a püspök külföldi kapcsolataira, utazási kérelmeire. Ez a hullámozó viszonyulás az aktív egyházüldözési időszak elmúltával sem változott. Így történt, hogy 1967-ben, míg az öt földrész huszonnyolc országában szétszórt magyar reformátusság egybesereglett a Második Helvét Hitvallás 400 éves jubileumát ünnepelni a debreceni Nagytemplomba, Gencsy Béla püspök nem kapott engedélyt a *baráti* és szomszédos Magyarországra utazásra. A beszámoló szerzője nagyon pontosan fogalmazott: „az a néhány lépésnyi határ áthidalhatatlan határ” volt számára.⁶⁷ Pedig ekkorra már ő is *belelört* a szovjet valóságba. Gencsy Béla „a Szovjetunió Kárpát-ukrajnai református egyházának püspöke” 1974 elején kettős jubileumot méltatott: lelképásztori szolgálatának ötvenedik, püspöki munkásságának pedig huszonötödik esztendejét töltötte be. Méltatását és köszöntését az anyaországon kívül a világ magyar reformátussága is megejtette és „Isten gazdag áldását kérték további életére”.⁶⁸

KAPCSOLATA AZ ÁLLAMI VALLÁSÜGYI HIVATAL KÉPVISELŐVEL ÉS A GYŰLEKEZETEKSEL 1956-IG

Sztálin halálát követően a szovjet államhatalom élén állók azzal voltak elfoglalva, hogy megszerezzék az egykori generalisszimusz jogkörét, így egy ideig kevesebb figyelem jutott a hívekre és az egyházakra. Ez nem azt jelentette, hogy *visszatért* a vallásszabadság ideje a Szovjetunióban, mivel a párt továbbra is árgus szemekkel őrködött tekintélye megőrzése felett,⁶⁹ ám mégis azt lehet mondani, hogy 1953 és 1958 között jól érzékelhető fellendülés indult el a felekezetek vallásgyakorlásában. Ez kézzel fogható változást indított el a kárpátaljai református közösségek számára is, ugyanis 1953 nyarán a moszkvai hivatal végre érdemben foglalkozott addigi kérvényeikkel. Szeptember 21. és október 9. között egyházügyi felügyelő érkezett Kárpátaljára (Rumjancev, A. R.), akinek a vidék általános vallási helyzetképeinek tanulmányozásán túl az volt az elsődleges feladata, hogy felmérje az engedély nélkül működő gyülekezetek számát, helyzetét és megoszlását. Ebből a célból többszöri és intenzív beszélgetést folytatott Gencsy Béla főpresbiterrel is, aki – meglátása szerint – egyetlen alkalommal sem lépte túl saját hatáskörét és tisztában volt tiszttségének kompetenciájával.

⁶⁵ ЦДАВОВУ, ф. 4648. оп.2. спр. 457. арк. 26. Уполномоченному по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Пузину А. А., 1965. július 27.

⁶⁶ ЦДАВОВУ, ф. 4648. оп.2. спр. 457. арк. 35. Уполномоченному по делам религиозных культов при Совете Министров УССР тов. Литвину К.З., 1964. október 26.

⁶⁷ N. L.: Második Helvéthitvallás 400 éves jubileuma, *Bethlen Naplár* 47(1968), 60–61.

⁶⁸ *Református Szemle* 67(1974/3), 243.; Egyházi Krónika, *Hazai Tudósítások* 11(1974/6), 13.

⁶⁹ Erről bővebben I.: Szamborovszkykyné Nagy: Magyar, 30.

Vele ellentétben Raszputyko nem volt ilyen kedvező véleménnyel Gencsyről, s ezt soha nem rejtette véka alá, hanem minden adandó alkalommal írásban is kifejtette. Az 1953. év beszámolójában azzal vádolta a dékánt, hogy lelkészeket küld az illegálisan működő gyülekezetekhez, hogy ne zárják be azok templomait.⁷⁰ Emellett két konkrét példával támasztotta alá saját megítélésének helyességét. Ezek közül kiemelte az 1953 őszén lejátszódottakat, amikor a derceni lelkész írásos beadványával – amelyben 50 fiatal konfirmációját jelentette be a dékánál – Gencsy azonnal Raszputykónál állt meg, hogy utóbbi döntsön az ügyben. A hatósági formájában kifogástalan kérvényt (a VKÜT hivatali eljárásrendje szerint) a meghatalmazott kénytelen volt visszautalni a dékán hatáskörébe.⁷¹ Gencsy pedig nem tiltotta meg az első 25 fős csoport ünnepélyes konfirmálását. A történetek után Raszputyko azonban berendelte magához a település párt- és Komszomol-titkárát, tanácselnökét és *megmosta a fejüket*. A területi Komszomol pedig kiküldte egyik tagját Dercenbe *rendet rakni*. A rendrakás eredményeképpen a konfirmandusok másik csoportja nem egyszerre, hanem egyesével-kettesével konfirmált.⁷² Raszputyko ugyancsak elmarasztalta a főpresbitert az 1953. október 11-i fornosi lelkészbeiktatás ügyében, amelynek ünnepélyes templomi ceremóniáján Munkácsról és a környező településekről több mint 500 fő vett részt, miközben „a kolhozföldeken jelentős mennyiségű betakarítatlan kukorica és burgonya maradt kint” (Raszputyko szerint az egyházi eseményre történő készülődés miatt).⁷³ Ez utóbbi eset egy tipikus korabeli lehetőséget tár fel, amely alkalmat adott arra, hogy különböző települések reformátusai találkozzanak, illetve több lelkész ígéhirdetését is meghallgathassák. A lelkészbeiktatás (akár a templomszentelés) engedélyezése Gencsy Béla hatáskörébe tartozott, s a korabeli források szerint kivétel nélkül mindig beleegyezését adta azokra. Sőt, törekedett rá, hogy minden alkalmon személyesen is jelen legyen.

Fenti eseményekben a helyzet (és benne Gencsy cselekedetei) valós ambivalenciája mutatkozik meg, akárcsak a VKÜT-hivatalnokok két fenti megállapításában. A feltárt források ugyanis azt támasztják alá, hogy a főpresbiter szinte kínosan ügyelt a szovjet vallási törvények és rendeletek betartására és betarttatására, egyidejűleg – mindenkor és minden kérdésben – a református közösségek érdekeit képviselte. Rumjancev elégedettsége a törvényismerő és -tisztelő *hivatalnoknak* szólt, míg Raszputyko ellenszenve a felekezete érdekeit minden lehetséges eszközzel érvényesíteni akaró *vezetőnek*. Más volt a perspektíva, amelyből a két VKÜT-hivatalnok látta és megítélte Gencsy tevékenységét: Moszkvából nézve a keretek szabályossága értékelődött fel, míg Ungvárról a teljes mértékben *be nem hódoltság*, nyakasság került előtérbe a fennálló hatalommal szemben. A két idézett példa

⁷⁰ ГАРФ, ф.6991, оп.3, л. 1114, арк. 236. *Отчёт о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР при Закарпатском облисполкоме за 1953 год.*, 1953. november 30.

⁷¹ A református lelkészek 1948–1953 között hivatalosan nem végezhettek sem konfirmációs felkészítést, sem konfirmációt a fiatalság körében, mert különben elveszítették volna hivatali engedélyüket.

⁷² ГАРФ, ф. 6991, оп.3, л.1114, арк.238. L. 70. lábjegyzet.

⁷³ Uo., 239.

nem egyedülálló jelenség volt Gencsy tevékenysége során. Emellett hiába nevezte a vallásügyi hivatal dékánnak, a hívek püspökként emlegették maguk között, tehát elvitathatatlanul egyházi méltóság volt, akire a falun lakók kíváncsiak voltak.

A szovjet vallási törvények szerint a templom *össznépi* tulajdon volt, s az egyházközségek csak abban az esetben használhatták, ha annak állapotát a szervek kielégítőnek minősítették. Ebből kifolyólag – a hívek szerény anyagi lehetőségeihez mérten történt kisebb volumenű tatarozások miatt – a felújításokat időszakszerűen meg kellett ismételni. Megfigyelhető, hogy szinte minden évben volt 5–10 templomszentelés, ahol jelentős számú hívő (legtöbbször 500–600 fő) és 4–5 lelkész gyűlhetett össze a környező falvakból. Egy ilyen esemény leírását rögzítette a vallásügyi megbízott, amely 1954. szeptember 5-én az ungvári járási Szalókan zajlott. Az alkalomra a falu 400 lakosán kívül még 200 református érkezett a szomszédos Eszeny, Ásvány és Csap településekről, és a kissé távolabbi Bátyúból. Raszputyko szerint a Gencsy által engedélyezett *rendezvény* elvonta a kolhoztagokat a betakarítási munkáktól. A dékán azonban azzal érvelt, hogy a vasárnap munkaszüneti nap, és a templomszentelés vasárnap zajlott. Neki pedig jelen kellett rajta lennie, mivel a felújított templomokat mindig a püspökök szentelték fel, s különben is a vidék falvaiban augusztus 20. és szeptember 5. között szokásos aratási ünnepet tartani. A sérelmezett alkalom pedig ezen ünnepi rendezvény része volt.⁷⁴ A hivatalnok által kifogásolt ünnepi találkozótak vidékszerte továbbra is megtartották.

Gyakran visszatérő témája volt Gencsy és Raszputyko vitáinak, hogy a dékán a nagyobb egyházi ünnepek alkalmával rendszeresen végiglátogatta – istentiszteleteket tartva – a szórványban, templom és lelkész nélkül maradt református gyülekezeteket. Emellett 1950-től kezdve minden évben megújította kérvényét, melyben a KRE lelkészei számára igényelt engedélyt a rotáció elve alapján történő igehirdetésre az említett gyülekezetekben. A területi vallásügyi meghatalmazott egyszer sem adott rá engedélyt.⁷⁵

A vidéket a második világháború után több évtizedig mélyszegénység sújtotta, amely nem kerülte el a magyar falvakat sem, s aki csak tudott, próbált valamelyik kisvárosba menekülni. Nem voltak ez alól kivételek a református lelkészek sem, akik úgyszintén arra törekedtek, hogy valamiképpen elköltözhessenek a nyomorgó falvakból. Gencsy azonban ragaszkodott ahhoz, hogy „A lelkészeknek a híveik között kell élniük, de ők el akarják hagyni [a híveiket – SZNI], és átköltöznek a városba élni. Beregszászban már 5 lelkész él”.⁷⁶ Ehhez az elvéhez Gencsy püspök igen komolyan ragaszkodott. Ez történt Bán Zoltán tiszteletessel is, akit – azzal

⁷⁴ ГАРФ, ф. 6991, оп.3, л.1115, арк.73–74. Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Полянскому И. В., 1954. сzeptember 8.

⁷⁵ Уо., 5. Информационный отчёт за IV-й квартал 1953 года Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР при исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся., 1954. január 11.

⁷⁶ ДАЗО, ф. Р-195. оп.10. од.зб.19. арк.5. Информационный отчёт за IV-й квартал 1953 года Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР при исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся., 1954. január 11.

a fenyegetéssel, hogy elbocsátja a szolgálatból – arra kényszerített, hogy Csap városából (ahol élt) költözzön Barkaszó faluba, ahol lelkészként szolgált. Balogh Béla bátyúú lelképásztor esete is hasonló volt, aki jelezte a püspök felé, hogy ő át tervez költözni Beregszászba, mivel ott saját háza van, ám Gencsy neki sem engedte meg. A lelkészek fellebbezni akartak a területi vallásügyi megbízotthoz, ám Raszputyko a kérdést minden alkalommal visszautalta a dékán hatáskörébe.⁷⁷

Voltak azonban lelkészek, akik nem kívántak el gyülekezetükből, s már nemcsak vasárnap délben tartottak istentiszteletet, hanem minden szombat este, illetve hétközi esténként 3-4 alkalommal magánházaknál is.⁷⁸ Utóbbi alkalmak munkaidőn túliak voltak, így a falusi tanács- és kolhozelnökök nem tiltották azokat, nem jelezték a területi központ felé, hiszen nem vontak maguk után semmilyen gazdasági kárt. Mindazonáltal erősítették a közösségi érzést és a hívek kapcsolatát az egyházzal, amit a vallásügyi megbízott is megállapított jelentésében.⁷⁹ Ettől függetlenül fennmaradt a nagyobb egyházi ünnepek (a karácsony, húsvét, pünkösd) és a vasárnapi alkalmak templomlátogatásainak megfigyelése. A területi vallásügyi megbízott külön statisztikát vezetett a hozzá befutott jelentések alapján a templomlátogatók számáról, életkori összetételéről minden felekezetenél. Ezek a statisztikák 1955 végén egyértelműen kimutatták, hogy az 1953-as évhez képest a rendszeresen templomba járók száma – a reformátusoknál is – folyamatosan növekedett.⁸⁰ Ebben a növekedésben valószínűleg közrejátszott 26 (addig működési engedély nélküli) református gyülekezet 1955 nyarán elindított bejegyzési folyamata,⁸¹ mely 1956 végére fejeződött be.⁸²

AZ ELLENTMONDÁSOS 1956-OS ÉV

Jelen időből visszanezve igencsak ellentmondásos volt a kárpátaljai református közösség számára az 1956. év. A korabeli forrásokból meglepő pontossággal rajzolódik ki Gencsy Béla törekvése, ahogyan tágítani próbálta a református egyház (és benne saját személye) mozgásterét. Ennek egyik kifejeződése volt az a javas-

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Maga Gencsy egész haláláig az Ungvári járási Szurte faluban lakott, nem költözött Ungvárra, pedig beosztása szerint megtehetette volna.

⁷⁹ ГАРФ, ф. 6991, оп.3, д.1115, арк.6. L. 75. lábjegyzetet.

⁸⁰ ГАРФ, ф. 6991, оп.3, д.1116, арк. арк.8–10. *Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Полянскому И. В.* 1954. december 29.; Uo., 19–21. *Информационный отчет о работе Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР при Исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся. За второе полугодия 1954 года.* 1955. január 7.; Uo., 62–65. *Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Полянскому И. В.*, 1955. április 21.

⁸¹ Uo., 104–105. *Информационный отчет о работе за первое полугодие 1955 года Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР при Исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся.*, 1955. augusztus 13.; Uo., 119. *Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Полянскому И. В.*, 1955. november 2.

⁸² ГАРФ, ф. 6991, оп.3, д.1117, арк.39–40. *Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров Союза ССР тов. Полянскому И. В.*, 1956. február 21.

lata, mely szerint az egyházközségek hozzanak létre egy pénzalapot, amelyből a munkaképtelenné vált lelkészeket segélyezhetnék (mivel a papok a Szovjetunióban nem kaphattak állami nyugdíjat). Az alapba – az évi egy rubel/fő egyházadón túl – 50 kopekkel terveztek egyháztagonként. A pénzügyi alap létrehozásának ötlete felvetette a kérdést, hogy a dékán mellé egy segítő és ellenőrző tanácsot kellene választani, ahogy az a régebbi időkben is volt.⁸³ Ez utóbbi *tanács* létrehozásának kérdése adta a lehetőséget Gencsynek, hogy 1956 januárjában felvesse, a Kárpátaljai Református Egyház élén álló személyt ezután ne *dékánnak* (декан) nevezzék, hanem inkább a magyar püspököknek megfelelő orosz *episzkop* (епископ) szót használják rá. Azt tudni kell, hogy a KRE vezetésén belül ekkor valójában már létezett egy háromfős testület, amely segítette Gencsy munkáját (tagjai Illyés István beregszászi, Petneházy Gyula mezőkaszonyi, Mitro István salamoni lelkészek voltak). Ez a három lelkész – egyházi szempontból – meg is hozta a döntést a *dékán* elnevezés *püspökre* változtatásáról, az erről szóló hivatalos kérvényt pedig benyújtották a vallásügyi meghatalmazotthoz.⁸⁴ A kérvény teljesítése vagy elutasítása a VKÜT kárpátaljai, kijevi és moszkvai vezetői között nézeteltérést okozott, melyet a Moszkvából március 27-én megérkező határozat zárt le, amely engedélyezte, hogy a *dékán* ezután hatóságilag is mint a KRE *püspöke* szerepelhet.⁸⁵ Gencsy Bélát ezután ünnepélyes keretek között püspökké avatták 1956. április 15-én a szürtei református templomban. Ez az *apróság* a reformátusok eredeti egyházszervezetének egy elemét állította vissza, amelyet 1949-ben az állam durva beavatkozása során számoltak fel. Raszputyko szerint azonban az eset semmit nem változtatott a református egyház tevékenységén, Gencsy ellenben „arra törekedett, hogy a saját személyének fontosságát hangsúlyozza”.⁸⁶

A püspökavatást követően Gencsy hivatalos látogatáson járt Moszkvában a Szovjetunió VKÜT-elnökénél, Poljanszkijnál.⁸⁷ Végül az előző évben elindított folyamat lezárásaképpen – 1956. július 1-jén – 89-re emelkedett a bejegyzett református egyházközségek száma, melyeket 58 lelkész pásztorolt.⁸⁸ Fontos esemény volt a református közösség számára az is, hogy 1955–1956 folyamán 14 elítélt református lelkész tért haza (a 18-ból) kényszermunka-táborokból, s többségük ugyanoda

⁸³ ДАЗО, ф. Р-195. оп.12, оа.зб.41, арк.1–2. Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Полянскому И. В., 1956. január 4.

⁸⁴ Уо., 4. Протокол заседания старейшин реформатской церкви по Закарпатской области со дня 9 января 1956 года., 1956. január 9.

⁸⁵ ДАЗО, ф. Р-195. оп.12, оа.зб.41, арк. 18. Уповноваженному Совету по делам религиозных культов при Совете Министров по Украинской ССР тов. Вильховому., 1956. március.

⁸⁶ Уо., оа.зб.40, арк. 45. Информационный отчет о работе за первое полугодие 1956 года Уполномоченного по делам религиозных культов при исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся., 1956. július 5.

⁸⁷ ГАРФ, Ф. 6991, оп.3, д.1117, арк. 81. Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров Союза ССР тов. Полянскому И. В., 1956. április 23.

⁸⁸ Уо., 142. Информационный отчет о работе за первое полугодие 1956 года Уполномоченного по делам религиозных культов при исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся., 1956. július 5.

került vissza szolgálni, ahonnan elhurcolták.⁸⁹ A gyülekezetek örömmel fogadták a GULAG-táborokat megjárt hithű lelkészeiket. Ettől függetlenül lelkészhiánnyal küszködött a KRE, mert a szolgáló lelkészek fele jóval túl volt az 50. életévén. Tudunk róla, hogy Gencsy már 1956. áprilisi moszkvai útjáról hazatérve folyamodott a kárpátaljai területi vallásügyi megbízotthoz kérelemmel, hogy engedélyezzék kárpátaljai fiatalok esetleges magyarországi teológiai tanulmányait. Azt is tudjuk, hogy 1956 tavaszán négyen jelentkeztek erre: a nagyszőlősi Horkay Barna, a nevetleni Asszonyi István, a kisdobronyi Kis Ernő és a fertőszalmási Círók Béla lelkészek fiai. Ám Moszkvából azt a visszajelzést kapták, hogy ez a kérdés nem aktuális.⁹⁰

Az 1956 októberében Budapesten elindult, majd az egész országra kiterjedt forradalmi eseményekkel Kárpátalja református hívő rétege (akár teljes magyarsága) lélekben azonosult, és lélegzetvisszafojtva várta azok kimenetelét. A korabeli sajtóból azonban *csak* az ellenforradalomnak nyilvánított események rendkívül szűkszavú híreit hallhatták, amelyet ellenben a magyarok zöme – a hivatalos retorikát ismerve – *dekódolt*, és nem csak imádkozott. Utóbbiról a VKÜT kárpátaljai meghatalmazottja 1956. évi beszámolójából tudunk, aki szerint:

„A magyarországi ellenforradalmi zendülés idején sok reformátusok által lakott faluban a gyülekezeti aktíva egy része csak is azzal foglalkozott, hogy járták a hívek házeit és olyan szellemben beszéltek a magyarországi eseményekről, ahogyan arról a Szabad Európa Rádió és a magyar ellenforradalmárok rádióadója tudósított. Azon hazug híresztelések terjesztésével kapcsolatban, melyek szerint fiatalokat vittek Magyarországról a Szovjetunióba, a határ menti falvakban élő református lelképásztorok nem cáfolták ezt a provokatív állítást [...]”⁹¹

Gencsy püspök 1956. október-novemberi viselkedése azonban egyértelműen ellentmondásos volt akkori és mai szemmel nézve is. Cselekedeteinek minden bizonnyal voltak objektív és szubjektív okai. Egyrésztől elvitathatatlan, hogy Gencsy Béla november 23-án meg- vagy aláírta azt az ENSZ-nek címzett levelet, amelyben cáfolta a magyar felkelők Szovjetunióba hurcolásáról szóló híreket.⁹² Az az opció, hogy esetleg nem volt tudomása az említett eseményekről, a jelenleg ismert források alapján (nagy valószínűséggel) kizárható. Az viszont nem egyértelmű – ahogyan Seres Attila fogalmazott –, hogy pozíciójából kiindulva tehetett-e egyáltalán mást? Ez utóbbit támasztja alá, hogy a Kárpátalján akkor működő egyházak közül a baptisták

⁸⁹ ДАЗО, Ф. Р-195. оп.12, оа.3б. 41, арк. 68. *Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Полянскому И. В.* 1956. június 9.; уо., 87–89. 1956. augusztus 10.; уо., 94. 1956. augusztus 28.; уо., 110. 1956. november 19.

⁹⁰ ГАРФ, ф. 6991, оп.3, д.1117, арк. 106–107. *Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Полянскому И. В.*, 1956. május 25.

⁹¹ ГАРФ, Ф. 6991, оп.3, д.1118, арк. 80. *Доклад о состоянии и деятельности римо-католической и реформатской церквей в Закарпатской области по учётным данным на 1. IV.* 57г., 1957. április 5.

⁹² ГАРФ, Ф. 6991, оп.3, д.1117, арк. 190. *Письмо епископа Реформатской церкви в Закарпатской области г-р. Генче А.Ф. от 23 ноября 1956 года в ООН.*, 1956. november 23.

részéről Mihajlo Mocsarko főpresbíter,⁹³ illetve az 1956 szeptemberében az ungvári és munkácsi pravoszláv püspökség élére áthelyezett Varlaam (Boriszevics) püspök is írt/alírt ilyen nyilatkozatot.⁹⁴ Litvánia Katolikus Egyháza nevében a kaunasi érsek, dr. Juozapas Stankevičius is csatlakozott a cáfolók sorához,⁹⁵ akár Palladij (Kaminszkij) lvivi és ternopili pravoszláv érsek.⁹⁶ Ezzel szemben a kárpátaljai „római katolikus papok közül – ahogy Raszputyko 1956. évi beszámolójában megjegyezte – senki nem akart felszólalni”.⁹⁷ Gencsynek a szovjet narratíva melletti hivatalos kiállása belső feszültséget okozott a hívek körében. Erről is a VKÚT kárpátaljai hivatalnokának beszámolójából értesülhetünk:

„[...] amikor a református egyház püspöke, Gencsy állampolgár levéllel fordult ebben a kérdésben az ENSZ-hez, amelyben leleplezte ezt a hazugságot, egyes lelkészek (Tárczy, Nyomárk) barátságtalanul kezdtek viszonyulni Gencsyhez. Az Ungvári járás falvaiban olyan híresztelések keringtek, melyek szerint Gencsyt, az ENSZ-nek küldött és a napilapjainkban is publikált levele miatt banditák verték meg, s emiatt ágyban fekszik. Az ungvári református gyülekezet egyes magyar burzsoá nacionalistái kérdőre akarták vonni Gencsyt az Ungvárra tervezett prédikációja idején, hogy milyen alapon írta meg azt a levelet. Gencsy megijedt és a kijelölt vasárnapon nem szolgált az ungvári templomban, hanem a következő vasárnap szolgált ott, de ezek a személyek nem tettek fel neki kérdéseket.”⁹⁸

Tehát Gencsy ENSZ-hez intézett levele bizalmatlanságot és felháborodást eredményezett a hívek körében, ami túlcserült az egymás közötti *pusmogáson*. A fent idézett beszámolón kívül még egyszer előkerült a kérdés, ahol az akkori ungvári lelkész, Tárczy Gyula és felesége tanácsolták a püspöknek, hogy ne tartson az ungvári templomban istentiszteletet, mert a hívek a sajtóban közzétett, ENSZ-hez intézett levél tartalmával igencsak elégedetlenek.⁹⁹

Mindezek elvitatathatatlannak makacs tények, melyek a püspöknek a szovjet hatalomhoz való egyértelmű lojalitását támasztják alá. Ezek mellé azonban azt is oda kell tenni, hogy eközben feltűnő kitartással védte két, a magyar forradalom idején huzamosan Magyarországon tartózkodó lelkészét. Horkay Lajos Salánkról több mint fél évet, Szécsényi István Husztról három hónapot tartózkodott Magyarországon a forradalom idején. Visszatérésükig *játszotta* a felháborodott felet-

⁹³ Уо., 189. *Генеральной Ассамблеи ООН. Старший Пресвитер ВСЕХБ по Закарпатской области Мочарко М.А.*, 1956. november 23.

⁹⁴ Мазов В.–Пулях А.–Симакин М.–Черняк И. (сост.сб.): *О событиях Венгрии. Факты и документы*, Москва, Госполитиздат, 1957, 283–284.

⁹⁵ Уо., 283.

⁹⁶ Seres: *A Kárpátaljai*, 37.

⁹⁷ ГАРФ, Ф. 6991, оп.3, л.1118, арк. 77. A római katolikus vikárius ekkor dr. Mészáros János volt, akit a papságon belül csak állami megbízottnak tartottak, az ún. *belső pápi fórum* élén az épp 1956-ban szabadult Bujaló Bernát nagybereznai plébános állt.

⁹⁸ Уо. 81.

⁹⁹ ДАЗО, Ф. Р-195. оп.12, од.зб. 41, арк. 121. *Уповноваженному Совету по делам религиозных культов при Совете Министров по Украинской ССР тов. Вильховому*, 1956. december 30.

test, ám visszatérésük után addig nem engedte őket Raszputyko elé, míg utóbbi nem ígért büntetlenséget a két lelkésznek. Maga a püspök pedig minden további következmény nélkül hagyta őket tovább szolgálni.¹⁰⁰ Az kárpátaljai evangéliumi keresztény-baptista közösség főpresbitere, Mocsarko jelentéséből az is kiderül, hogy Gencsy nyilvánosan egyszer sem ítélte el Ravasz László püspök forradalom idején tett kijelentéseit és tevékenységét.¹⁰¹

KAPCSOLATAINAK ALAKULÁSA AZ ÁLLAMI HIVATALLAL
ÉS A KRE LELKÉSZEIVEL 1956 UTÁN

A VKÜT hivatalnokai nem voltak sem egyértelműen ellenségesek, sem megértők, még kevésbé megengedők Gencsy Béla püspökkel az 1956-os nyilvános lojalitás kinyilatkoztatása ellenére. Ebben közrejátszhatott, hogy az ENSZ-nek írt levele mellett az 1956 nyarán kényszermunka-táborból szabadult, s Kárpátaljára visszatért 14 református lelkész zömét majdnem úgy fogadta, mintha semmi sem történt volna. S addig járt a kárpátaljai egyházi meghatalmazott *nyakára*, míg mindegyik visszakapta működési engedélyét. Sokan eredeti szolgálati helyükre kerültek vissza. Ezt volt, aki értékelte, és volt, aki nem. Az viszont tény, hogy az 1956. év végétől a Gencsyről is szóló VKÜT-jelentéseket (a szokásos közvetlen feletteseken kívül) a területileg illetékes állambiztonsági (KGB) osztályvezető is megkapta. Mindez nem volt hatással a fent már említett és idézett sűrű és rendszeres templomszentelésekre. 1957. október-november hónapjában majd minden vasárnapra esett egy templomszentelés, az év során pedig 11 templomot újítottak fel.¹⁰² Ebben oroszánrésze volt a helyben szolgáló lelkészeknek, aminek igen szép példáját látjuk az egyik ungi kistélepülés, Gálóc lelkipásztorának, Gecse Endrének 1957-ben kelt alábbi levélrészletében:

„A tarnóci templomtorony és peremfalazat volt rendkívül összerongálva. A 75 lélekből álló gyülekezetre kemény feladat volt 25 000 rubelt előteremteni. Sokat leveleztem, jártam-keltem, bicikliztem, propagandát fejtettem ki, de megvan az eredmény: megújítva áll a kívülről hófehérre meszelt kicsiny templom, villany bevezetve. Tudod, a magam szakmájában ez nagy produkció. Amint a püspök is kifejezte beszédében: »... felül a biciklire, nem törődve a szúrásokkal, a rossz-akarattal, télen-nyáron rója az utat, a pap nehéz útját...«¹⁰³

A fent említett Gecse Endre volt az a gálóczi lelkipásztor, akit a püspök szülőfalujából 1958. április végén Husztra helyezett át, mert belekeverték az 1956-os, ún. gálóczi csoport ügyébe. Ám az áthelyezés csak nyolc hónappal odázta el a lelkész letartóztat-

¹⁰⁰ Uo., 119–120.

¹⁰¹ Uo., 112. *Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Закарпатской области тов. Распутько М. Ф.*, 1956. november 28.

¹⁰² Gecse Endre 1957. december 12-i levele Szalóky Lászlóhoz. Idézi: *Ötvenes évek a Kárpátalján, Reformátusok Lapja* 33(1989/46), 1989. november 12., 4.

¹⁰³ Uo.

tását. Az említett letartóztatás már a hruscsovi egyházüldözés drasztikus megszorításainak második évében volt. Ekkor újra megszigorították a lelkészek tevékenységének ellenőrzését, aminek egyik sarkalatos pontja volt a fiatalokkal zajló konfirmációra felkészítő foglalkozások szigorú ellenőrzése. Részből ezzel is vádolták Gecse tiszteletest, és pont ezért vonták meg 1958-ban a működési engedélyt a beregújfalusi és a dávidházai lelkészekről. A mezőkaszonyi, kigyósi és dédai lelkészeket pedig újra egy-egy év kényszermunkára ítélték.¹⁰⁴ Tehát az 1958-as évben öt gyülekezet maradt lelkész nélkül, melyekhez Gencsy felváltva a többi lelképásztort küldte szolgálni. Ez fizikailag is megterhelte az amúgy lelkiségükben megnyomorított, s koros lelképásztorokat. 1958-ban emellé a lelkészeket teljes körű pénzügyi ellenőrzésnek vetették alá, ekkor Gencsyt is jelentős bírsággal sújtották. A püspök felajánlotta lemondását, amit a kárpátaljai VKÜT-meghatalmazott, Raszputyko támogatott.¹⁰⁵ A moszkvai vezetésnek azonban nem volt valós kifogása személye ellen. Mindez Puzin (a VKÜT elnöke) Raszputykónak megküldött leiratából egyértelműen kitűnt, miszerint „Gencsy lemondását egyáltalán nem szükséges sürgetni, ám ha önként megselekszi, akkor valaki mást kell keresni helyére, de mindenképpen meg kell várni nyugdíjba vonulását, vagy míg jobblétre szenderül”.¹⁰⁶ Tehát a *hintapolitika*, amely Gencsynek mindaddig sajátja volt, úgy tűnik, működött. Mindezt az 1959. év második felében lezajlottak jelentős VKÜT hivatali személycserék tükrében kell értékelni, ugyanis úgy az ungvári, mint a kijevi vallásügyi megbízotti posztokra új emberek kerültek, akik – ugyanúgy, mint elődjeik – szerették volna eltávolítani a püspököt. Ez annál inkább érdekes, mert az új ungvári meghatalmazott, Szalamatin már az első évben azt jelentette Gencsy püspökről (és a református lelkészekről), hogy „azok a szovjet egyházügyi törvények követelményeivel részletekbe menően tájékozottak”.¹⁰⁷

Gencsy ebben a változásokkal teli időszakban írta meg az *Igazság és békeesség* című cikkét az evangélikus lelkészi folyóiratba, ahol addig végzett tevékenységeiről számolt be saját szemszögéből nézve, de nem feledkezve meg arról sem, hogy vezetőként felelős a rá bízott gyülekezetekért.¹⁰⁸ Azonban a feszültségek és nézetkülönbségek a püspök és az egyes lelkészek, valamint a püspök és a hívek egyes csoportjai között továbbra is fennmaradtak és/vagy újra és újra napvilágra kerültek. Ilyen esetről számolt be maga Gencsy püspök 1961 őszén, mikor a júniusi prágai Keresztény Békekonferencia eseményeiről tartott – a VKÜT utasítására – beszámoló előadást

¹⁰⁴ ГАРФ, ф. 6991, оп.3, л.1122, арк. 28. Информационный отчет о работе за второе полугодия 1958 года Уполномоченного Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР при исполкоме Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся, 1959. január 20.

¹⁰⁵ ГАРФ, ф. 6991, оп.3, л.1122, арк. 40. Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров Сопозов ССР тов. Пузину А.А., 1959. április 16.

¹⁰⁶ Уо., 43. Уполномоченному Совету по делам религиозных культов при Совете Министров СССР по Закарпатской области тов. Роспутько М. Ф., 1959. május 8.

¹⁰⁷ ГАРФ, ф. 6991, оп.3, л.1123, арк. 23. Уполномоченному по делам религиозных культов при Совете Министров УССР тов. Полоннику К.Ф., 1960. július 20.

¹⁰⁸ GENCSY Béla: Igazság és békeesség (A Kárpátontúli református egyházzal), *Lelkipásztor* 36(1961/9), 543–544.

Ungvár, Munkács és Beregszász városok gyülekezeteiben. Az incidensről a munkácsi református templomban történtek tudósítanak, ahol csak néhány nő jelent meg a felolvasásra, s minden férfi távolmaradt. Amikor a püspök a férfiak távolmaradásáról érdeklődött, azt a választ kapta, hogy „azért nem jöttek el a férfiak, mert őt a szovjet hatalom bérencének tartják”.¹⁰⁹ Mindemellett a kárpátaljai vallásügyi meghatalmazott is azzal vádolta, hogy „[...] megszegte a szovjet vallási törvényeket, mert folyamatosan arra törekszik, hogy személyes irányítása alatt tartsa a gyülekezetek végrehajtó szerveit azzal a céllal, hogy minél több pénzt tudjon tőlük kapni”.¹¹⁰ Szalamatin felháborodottan jelentette, ez már nem az első alkalom, hogy ilyen törvénytelen ségen kapta a püspököt, s már többször megfedte érte, az mindahányszor elismerte vétkét, de egyben jelezte, a pénzre szükség van a kiöregedett lelkészek ellátását támogatandó, akik akkor heten voltak. A hivatalos feljelentéshez csatolva olvasható az eszenyi református gyülekezet elnökének címzett levél, melyben 248 rubel elmaradásukra figyelmeztette őket, egyben jelezte, hogy a befizetés nemteljesítése esetén nem engedi külföldre utazni a lelkészüket, vagy végső esetben áthelyezi másik gyülekezetbe.¹¹¹

Mindennek ellenére a gyülekezetek éltek saját belső, *behatárolt* életüket, ám a templomfelújítások és -szentelések folyamatosak voltak. Egy ilyen templomszentelésen készült az alábbi fotó, ahol a püspök mellett látható három lelkész mindegyike megjárta a szovjet kényszermunka-táborokat, s közülük ketten – Horkay Barna és Vass József – az ún. esperesi tanács tagjaként segítették Gencsy püspök munkáját. Vass József 1965-ben lett a tanács tagja, amikor Illyés István beregszászi lelkész visszavonult a szolgálatból.¹¹²

*Templomszentelés Nagyszőlősen, 1967. november 19.
Balról jobbra: Horkay Barna, Gencsy Béla püspök, Vass József
és Kovács Zoltán lelkészek (Forrás: Fodor: Akiék a nagy, 176.)*

Mindkét képen jól látható, hogy a rajtuk szereplő lelkészek igencsak korosak. A lelkészképzés problémáját az 1969-ben Prágában megrendezett Keresztény Békekonferencián is felvetette Gencsy püspök, s konkrétan három kárpátaljai fiatal teológiai tanulmányának magyarországi lehe-

¹⁰⁹ ЦДАВОВУ, ф. 4648. оп.4. оа.зб.308. арк. 96. Уполномоченному по делам религиозных культов при Совете Министров УССР тов. Палонику К.Ф., 1961. сzeptember 29.

¹¹⁰ Уо. 111–112. Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Пузину А. А., 1961. december 14.

¹¹¹ Уо., 113. Орос Бейла председателю реформатской общины с. Саловка., 1961. október 2.

¹¹² ЦДАВОВУ, ф. 4648. оп.2. оа.зб.457. арк. 23. Председателю Совета по делам религиозных культов при Совете Министров СССР тов. Пузину А.А., 1965. július 6.

*Templomszentelő ünnepség Mátyfalván (Nagyszőlősi járás) 1970 körül.
Az első álló sorban balról a harmadik Gencsy Béla püspök. (Forrás: Fodor: *Akik a nagy*, 174.)*

tőségét kérte,¹¹³ ám a szovjet Vallásügyi Hivatal újra nem adott rá engedélyt. Az elidősödött lelkészek és az elhalálózások miatt az 1970-es évek elejére radikálisan lecsökkent a református papok száma. A lelkészjelöltek magyarországi kiutazását továbbra is megtagadták, ám helyette 1974-ben beindulhatott a helyi lelkészstanulói képzés Kárpátalján. Az oktatás a beregszászi templom melletti (ma irodahelyiségnek használt) teremben zajlott, és két főre szólt az engedély. Ez a két fő akkor Sütő László és Oroszi Pál voltak, akik még ugyanazon évben meg is kapták a palástot. Aztán 1977-ben Szűcs András és Kiss Ernő személyében újabb lelkészekkel bővült a református gyülekezetekben szolgálók száma.

Jelentős esemény volt a kárpátaljai közösség és a püspök életében is, mikor 1976 májusában meglátogatta „a Szovjetunióban élő reformátusok Kárpátontúli Egyházkerületét” dr. Tóth Károly református lelkész. A látogatást a szovjet hivatalos szervek mint a békekonferencia egyik vezetőjének engedélyezték,¹¹⁴ aki hivatalos vizitációja során – többek között – ellátogatott Kárpátaljára is, ahol találkozott Gencsy Béla püspökkel és jó pár más lelkésszel is. A látogatást aztán Tóth Károly a következő évben megismételte. Az 1977-es hivatalos látogatása is Moszkvában kezdődött, ahol a Szovjetunió Vallásügyi Tanácsának elnöke, Kurojedov fogadta.

¹¹³ KRELM, I.10.c. *Gencsy Béla püspöki körlevele 111/1969. szám alatt*, 1969. június 16.

¹¹⁴ Tóth Károly 1958-tól a prágai Keresztény Békekonferencia nemzetközi titkára, 1971-től főtítkára volt.

Kárpátaljára október 7-én érkezett, s Munkácson találkozott az Egyházkerületi Tanács tagjaival, élükön Gencsy Béla püspökkel. A megbeszélések során szó volt a *Kárpátontúli* Református Egyház lelkészutánpótlásának kérdéséről is, valamint a vendég nagy mennyiségű magyar nyelvű Szentírást és énekeskönyvet adott át a Magyarországi Református Egyház Zsinati Elnökségének ajándékaént.¹¹⁵

Mikor 1969-ben Gencsy Béla betöltötte 70. életévét, az egyházon belül is sokakban felmerült a személycsere kérdése. Ez utóbbi annál inkább aktuálissá vált, mivel Gencsy püspök 70. életévét betöltve kicsit *megfáradt*, így az esperesi tanács tagjai közül Forgón Pál beregszászi lelkész püspökhelyettesként segítette munkájában a koros előjárót. Így nem volt váratlan, hogy a lehetséges új püspökök között az egyik legalkalmasabb személyként néztek rá, aki 1972-től beregi esperes is volt. Végül 1977 decemberében a 77 éves püspök – 30 évi szolgálat után – lemondott tisztségéről. Ekkorra Forgón mellett már csak Mitró István ungi esperes maradt, aki szóba jöhetett, mint püspökaspiráns. A legmagasabb református egyházi tisztségben bekövetkező személycsere kérdése az államvédelmi és a vallásügyi bizottságok élénk figyelmének középpontjában volt, ám a már több mint egy évtizede beregszászi lelkészként szolgáló Forgont ők sem kifogásolták. Az egyházkerület tanácsa Forgón Pál beregszászi lelkészt – Gencsy püspök helyettesét – javasolta a presbitériumoknak megválasztásra.¹¹⁶ Végül a 81 magyar református gyülekezet elfogadta az esperesi tanács javaslatát, s 1978. január 12-én új püspökükké a beregszászi lelkészt választották meg.

Gencsy 1977-ben nemcsak püspöki tisztségéről mondott le, hanem befejezte lelkészi szolgálatát is. Továbbra is az ungvári járási Szürtében élt, de Stéfán Miklós vette át a gyülekezetben a szolgálatot. Gencsy Béla 83 éves korában tért meg Teremtőjéhez, 1982. április 23-án. A nyugalmazott püspök temetésén utóda, Forgón Pál püspök és Vass József técsői esperes szolgált.¹¹⁷ Földi maradványait a szürtei temetőben helyezték örök nyugalomra.

ÖSSZEGZÉS

Amennyiben áttekintjük a Gencsy Béla egyházvezetői tevékenységéről fennmaradt korabeli dokumentumokat, akkor egy ambivalens mozgáspályát látunk kirajzolódni. Egyfelől egyértelműen kitűnik, hogy mindig és mindenképpen be akarta tartani és tarttatni a szovjet vallási törvényeket. Mindez a reformátusok részéről nem volt kétséges, hiszen a Keleti Baráti Kör már 1946-ban kijelentette a VKÜT kijevi meghatalmazottjának: „A Szentírás alapján állva minden hívő református lelképásztor engedelmeskedni köteles a felsőbb hatalmasságoknak, akiket Isten

¹¹⁵ Dr. Tóth Károly látogatása a Szovjetunióban élő reformátusoknál, *Calvin Synod Herald/Reformátusok lapja*, 78(1978/1–2), 1978. január 1., 14.

¹¹⁶ Az egyházak életéből, *Magyar Hírek*, 31(1978/2), 2.; *Református Szemle*, 71(1978/5–6), 475.; *Unitárius Élet*, 32(1978/3), 1978. május 1., 3.

¹¹⁷ *Reformátusok Lapja* 26(1982/52), 1982. december 26., 4.; *Vörös Zászló* 38(1982/49), 1982. április 27., 4.,

fölbük rendelt.”¹¹⁸ A kérdés inkább úgy merül fel, hogy mi volt a mozgatórugója a törvények betartásának? A lojalitást behódolásnak, szolgálatnak, avagy kiszolgáltatásnak lehet nevezni? Avagy ezzel a felekezeti betiltását, felszámolását, esetleges beolvasztását szerette volna elkerülni? Úgy véljük, ahhoz, hogy egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen választ tudjunk adni fenti kérdésekre, további kutatások szükségesek. Az viszont már most is látszik, hogy az 1949-es egyházszervezeti átalakítások megejtése – ami egyértelműen az ő nevéhez fűződik – a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség felszámolásának, az Orosz Pravoszláv Egyházba történő beolvasztásának árnyékában zajlott. Ez felveti annak kérdését, talán a kisebbik rosszat választotta a református gyülekezetek számára? Merthogy 1956 januárjában szintén ő kezdeményezte és meg is kapta az engedélyt egyházszervezetük részleges visszaállítására, mikor újra engedélyezték az esperesi tanácsot és a *dékánból* újra püspök lett.

Ugyancsak vádként jelenik meg Gencsyvel kapcsolatban az ún. *békepapsági* tevékenysége, vagyis a keresztény békemozgalomba történő bekapcsolódása. Amennyiben azonban *túlnézünk* magán az adott eseményen, akkor az is kitűnik, hogy ezek egy adok-kapok rendszerben megtett lépések voltak, s cserébe a püspök lehetőséget kapott olyan kérdések felvetésére és/vagy megoldására, melyekkel addig nem sikerült *zöldágra vergődni*. Ilyen eset volt 1952-ben a hegyvidéki református szórványba történt lelkészküldés engedélyezése, vagy az új kárpátaljai lelkészek miskolci püspök általi felszentelése, valamint amikor működési engedéllyel rendelkező lelkészeket rendelt a bejegyzéssel még nem rendelkező gyülekezetekbe, amivel – nagy valószínűséggel – megmentette azokat a felszámolástól. Tehát a békekonferenciákon tett nyilatkozatok (feltehetően) nem Gencsy Béla személyes véleményét vagy állásfoglalását takarták, hanem egy nagyobb rendszerben lévő kisebb egység determinált reakciói voltak.

Nem vitatható azonban az 1956-os magyar forradalom leverése utáni, nevével fémjelzett, ENSZ-nek küldött levél, amelyben cáfolta a magyar felkelők Szovjetunióba hurcolásáról szóló híreket. Miközben egyetlen egyszer sem ítélte el az MRE forradalomba bekapcsolódó papjait, sem Ravasz László püspök kijelentéseit. E kérdésben releváns Seres Attila megállapítása, miszerint nem biztos, hogy pozíciójában tehetett mást. Másrésztől az is megállapítható, hogy 1956 őszén-telén biztosította a forradalom idején Magyarországon tartózkodó lelkészeinek a *hátteret* a VKÜT felé, s mikor visszatértek, addig nem is engedte az állami hivatalba őket, míg a meghatalmazott nem biztosította büntetlenségüket.

A lelkészekkel való kapcsolata – mint minden vezetőnek – vegyes volt, hiszen voltak, akik végig segítették (pl. az esperesi tanács tagjai), és voltak, akik elégedetlenek voltak bizonyos döntéseivel (pl. a városba költözés megtiltása). Azonban Sztálin halálát követően kezdeményezte, majd létrehozta azt a pénzalapot, amelyből a nyugállományba vonult lelkészek számára nyújtott anyagi támogatást.

¹¹⁸ Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára, 2.f. fond, 41.d. 1947/1726. *Jelentés az Zakarpacka Ukrajnai Magyar Református Egyház helyzetéről, 1946. október 1-i állapot szerint*, 3.

A gyülekezeteket egyrészt védte (lásd szórványgyülekezetek gondozása), engedélyért kilíncselt a VKÜT hivatalaiban az engedéllyel nem rendelkező gyülekezetek legalizációja érdekében, viszont betartatta az állami törvényeket velük, valamint a püspöki hivatal fenntartására is igényelt anyagiakat a hívektől. Ez utóbbi generált nézeteltéréseket.

Kapcsolatát a hatalom képviselőivel változónak mondhatjuk, mert a VKÜT viszonyulása hozzá hullámzó volt: hol tetszett, amit csinált (pl. zagorszki megnyilvánulása 1952-ben), hol nem (pénzügyi alap létrehozása, lelkészek védelme 1956-ban). S olyan is volt, amikor korrektnek tartották viselkedését (pl. Rumjancev 1953-as ellenőrzése). Gencsy azonban – a dokumentumok alapján – mindig pragmatikusan próbált viszonyulni, s a gyülekezetek, a KRE és persze saját érdekeit tartotta szem előtt. Az ungvári, kijevi és moszkvai meghatalmazottak személyéhez viszonyulásában egyértelműen tetten érhető volt a perspektíva mássága, amelyből a hivatalnokok látták és megítélték őt. Moszkvából nézve a keretek szabályossága értékelődött fel (törvényismeret és -tisztelet, -betartás), míg Ungvárról a teljes mértékben *be nem hódoltság*, nyakasság került előtérbe a fennálló hatalommal szemben.

Végezetül azt is meg kell említeni, nem lebecsülendők a református lelkészeknek – így magának Gencsy Bélának – a magyar szó megmaradása érdekében tett erőfeszítései, amivel gyakran önként vállalták az állami feddést (lásd szórványgyülekezetek gondozása). Mindezeket igen szűkös anyagi lehetőségek között végezték, a VKÜT hivatalnokai is többször konstatálták, hogy a református gyülekezetek voltak a legszegényebbek Kárpátalján. A római katolikus és pravoszláv papok sokkal jobb anyagi körülmények között éltek. Mindezek fényében lehet és kell szemlélni, esetleg megítélni Gencsy Béla egyházvezetői tevékenységének 30 évét.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Ф. = Фонд, fond

оп. = opis, opisz (levéltári állag jegyzéke)

А. = дело, gyelo (levéltári ügyirat, iratcsomó oroszul)

од.зб. = одиниця зберігання, odinicija zberihanja (szó szerint = őrzési egység, iratcsomó ukránul)

спр. = справа, szprava (levéltári ügyirat, iratcsomó ukránul)

арк. = аркуш, árkus (oldal)

ABSTRACT

Ibolya Szamborovszkykyné Nagy: The Main Directions of Béla Gencsy's Activity as a Church Leader during the State Socialism

Béla Gencsy was the head of the Transcarpathian Reformed Church for thirty years. Although four decades have passed since his death (1982), neither his activity as a church leader and as a minister, nor his life has been revealed up to now. This fact encouraged the author to investigate the main directions of Béla Gencsy's activity as a church leader, based on the contemporary documents of his activity as a moderator, then as a dean and finally as a bishop. In addition, the author sought to go beyond the one-sided characterization made of him as a church leader and to show the contradictory mechanisms of the possibilities defined by the given era and space, that determined not only the church leader's activity, but also that of the Reformed parishes in Transcarpathia. The present study covers the period between 1949 and 1978.

Because of the current state of research and the criteria set out, a primary source study was carried out based mostly on archival documents. The surviving contemporary documents revealed an ambivalent trajectory emerging from Béla Gencsy's activity as a church leader. On the one hand, it is clear that he always and in any case wanted to observe and enforce the Soviet religious laws. On the other hand, his actions and reactions were steps taken in a give-and-take system, in return for which the bishop was granted the opportunity to raise and/or solve issues that had not been addressed before.

Keywords: Béla Gencsy, Soviet regime, church, reformed church, Transcarpathia